

PÁRHUZAMOS POLISZOK A SZABADSÁG ÉS AUTONÓMIA VÉDELMEBEN AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUSBAN ÉS A VÁLASZTÁSI AUTOKRÁCIÁBAN*

BEVEZETÉS

Autokráciákban, ahol a kormányzó hatalom a civil társadalom terének felszámolására vagy szűkítésére törekszik, az informális, alulról szerveződő, nem hierarchikus közösségek az autonómia, a szabadság és a demokratikus kultúra menedékévé válnak. Magyarországon mind az államszocialista, mind a jelenlegi választási autokratikus rendszerben¹ a nem intézményesített, ellenzéki civil közösségek szabad teret biztosítottak a kritikai diskurzusnak, de tartózkodtak a rendszerváltásra való mozgósítástól. Az autonóm, ellenzéki civil közösségek politikai önmérséklete önvédelmi reakció az állami támadásokra, vagy az identitásépítéshez kapcsolódó, független döntés? Hozzájárul ez a mozgalmak korai feloszlásához? Korlátozott politikai és társadalmi hatást eredményez? Ezek a kérdések közelebb visznek minket az autonóm, ellenzéki civil közösségek valóságához a diktatúrák enyhülésének vagy a modern autokratikus rendszerek radikalizálódásának kontextusában. Ez a tanulmány empirikus és elméleti módszerekkel járul hozzá a civil társadalomról és az autokráciákról szóló diskurzushoz. Az államszocializmussal szembehelyezkedő, kelet-európai gondolkodók, elsődlegesen Václav Benda és Václav Havel² által civil társadalomról alkotott fogalmakra épül; és a magyarországi pártállami rendszerbeli underground kulturális közösségek és a választási autokrácia idején működő diáktiltakozási mozgalmak összehasonlító tanulmányozásán alapul. Hipotéziseim

A FÜGGETLEN INTÉZMÉNYEK
AUTONÓMIÁJÁT MINDEN
ÉLETTERÜLETEN TÁMADTÁK.
A KÖZIGAZGATÁSTÓL A FELSŐ-
OKTATÁSIG

a következők voltak: (1) a párhuzamos polisz koncepcióját körülvevő elméleti keret alkalmazható az összes kiválasztott civil társadalmi mozgalomra, (2) ezek a mozgalmak hasonló helyzetben voltak az állami hatóságok hozzáállását illetően, és (3) politikai önkorlátozásuk ellenére hozzájárultak a demokratikus kultúra kiépítéséhez, illetve megőrzéséhez. Az előzetes eredményeket tizenhét kvalitatív, félig strukturált interjú keretében teszteltem a vizsgált mozgalmak tagjaival és olyan szakértőkkel folytatott beszélgetésekben, akik a kutatás szempontjából releváns tudományágak, például a politikatudomány, szociológia, történelem és jogszociológia hazai képviselői.

A kutatás kiindulópontja az a kérdés, hogy a két politikai rendszer összehasonlítható-e az állam és a civil társadalom közötti viszonyrendszer tekintetében. Az

interjúalanyok egyetértettek abban, hogy a két politikai rendszer összehasonlítása jogos és fontos tanulságokkal szolgál. Az államszocializmus idején a párt felszámolta a horizontális társadalmi kapcsolatokat. Miközben megsértette a politikai szabadságjogokat, és aláásta a polgári erényeket, egy olyan rendszert épített ki, amely fokozott függőséget eredményezett a pártállamtól, és amelyet a korrupció és a félelem kultúrája határozott meg.³ A párt mindenhatóságát az alkotmányba foglalták, és azt a Szovjetunió támogatása biztosította. Az 1989-es rendszerváltás után a plurális demokrácia és az alapvető szabadságjogok lettek az új alkotmányos rendszer alapkövei. A civil társadalom intézményesült és professzionálissá vált,

* A szerző hálásan köszöni a kutatás részét képező, inspiráló beszélgetéseket Bozóki Andrásnak, Enyedi Zsoltnak, Éber Márknak, Fleck Zoltánnak, Galántai Györgynek, Gerő Mártonnak, K. Horváth Zsoltnak, Klaniczay Júliának, Majtényi Lászlónak, M. Tóth Balásznak, Nagy Boldizsárnak, Németh Gábornak, Nónay Gábornak, Szent-Iványi Istvánnak, Tóth Gábor Attilának, Upor Lászlónak és Zádori Zsoltnak.

A tanulmány angol nyelvű, átdolgozott változata: Eszter KIRS (07 Jan 2026): Political self-restraint of civil society movements in communism and the electoral autocracy of Hungary, *European Politics and Society*, <https://doi.org/10.1080/23745118.2025.2610724>

a nem kormányzati szervezetek (NGO-k) pedig egy-egy konkrét társadalmi problémára összpontosítottak.⁴ A demokratikusan működő kormányok minden politikai területen intézményesített fórumokat hoztak létre a társadalmi párbeszédre.⁵

A 2010-es választásokon a Fidesz kétharmados többséget szerzett a parlamentben, és ezzel, mint azt az elmúlt tizenöt év tapasztalatai demonstrálják, a fiatal demokrácia hanyatlása vette kezdetét. A 2010 utáni Orbán-kormányok szisztematikusan építették ki az illiberális kormányzást, aláásva a jogállamiságot és a demokráciát.⁶ A közintézményeket központosították, felettük átvették az irányítást, a tömegkommunikációt monopolizálták. A független intézmények autonómiáját minden életterületen támadták, a közigazgatástól a felsőoktatásig. Az autokratizálódási folyamat aktuális fázisától függően az Orbán-rendszert különböző nevekkel illették, választási vagy versengő autokráciának, kívülről korlátozott hibrid rezsimnek, illiberális információs autokráciának, nem demokráciának, autokratikus legalizmusnak vagy plebiszciter vezérdemokráciának.⁷ A terminológiai dilemmák mögött a jelenlegi politikai és társadalmi valóság az, hogy Magyarországon senki sem élhet anélkül, hogy a kormány befolyása alá vont, formális struktúrák ne hatnának ki az életére. Ahogy Bozóki András fogalmazott, a Fidesz korábban arra tett ígéretet, hogy mozgósítja a politikai közösséget. Ehelyett kormányzati pozíciójában propagandát terjesztett a monopolizált médián keresztül,⁸ korrumpált függőségi rendszert hozott létre saját, politikától függő oligarchiával,⁹ lebontotta a társadalmi párbeszédet,¹⁰ és elmélyítette a társadalmi polarizációt. A hatalom központosítása a kultúrharcban is megnyilvánul, amelynek célja a civil társadalom feletti teljes ellenőrzés megszerzése.

Míg a Kádár-rendszer megtorló hatalomgyakorlással kezdődött, egypárti puha diktatúrává vált, majd hirtelen, demokratikus rendszerváltással ért véget; az Orbán-korszakot a demokráciától a választási autokrácia felé vezető úton a folyamatos radikalizáció jellemzi.¹¹ Mindkét rezsim a társadalom semlegesítésére törekedett, a politika és a civil társadalom elválasztására, fenntartva azt a narratívát, hogy a politika a hivatásos politikusok területe. E cél eléréséhez használt eszközeik eltérőek voltak. A titkosszolgálatok által végzett megfigyelés és a rendfenntartó erők végrehajtotta elnyomás az államszocializmus idején a párt alkotmányosan garantált helyzetének

megfelelően a rendszerkritikusok ellehetetlenítésének szokásos eszközei voltak. Orbán kormányzását nemzetközi normatív keretek között tartották a tagság nyomán releváns regionális szervezetek, mint az Európai Unió vagy az Európa Tanács, ami viszonylagos biztosítékokat nyújtott az alapvető jogok védelméhez. Az Orbán-rendszer első, 2010 utáni ciklusában a politikai rendszer még demokráciának tűnt, minthogy lépésenként épültek le a demokratikus jogállami intézmények. Ahogy egy interjúalany fogalmazott, Orbán populista retorikája azon az üzeneten alapult, hogy a demokráciát visszaadják a jogászok uralma alól felszabadított népeknek. Ehelyett Orbán a „csalás jogrendszerét” építette ki.¹² A törvényt eszközként használta, a kormány szisztematikusan támadta az emberi jogokat, az autonómiát és a demokráciát képviselő intézményesített és informális civil társadalmat rágalmozó kampányokkal, jogszabályokkal és közigazgatási intézkedésekkel.¹³ A civil társadalom ismét a demokratikus ellenállás sarokkövévé vált.

Az 1970–80-as években, amikor a kelet-európai ellenzékiek, elsődlegesen Václav Benda és Václav Havel¹⁴ kidolgozták a jelen tanulmányban hivatkozott fogalmakat, könnyebb volt megállapítani az állam és a társadalom közötti határokat. Ennek ellenére meg-

vizsgáltam a civil társadalomra és a párhuzamos poliszokra vonatkozó elméletek alkalmazhatóságát értelmezési keretként, a két politikai rendszer közötti hasonlóságok alapján tekintettel az autoriter kormányzás civil társadalom elleni támadásaira. A '70-es évek kelet-európai ellenzéki gondolkodói olyan értelmiségiekként mutatják be a társadalomtudományi diskurzusban, mint akik „a civil társadalmat hamvaiból támasztot-

ták fel”,¹⁵ vagy újra bevezették a civil társadalmat a kortárs társadalomelméletbe.¹⁶ A Szovjetunió bukásával és a közép-kelet-európai országok demokratikus átalakulásával az antipolitika és az autonóm civil társadalom párhuzamos poliszainak fogalma egyre irrelevánsabbá vált.¹⁷ Álláspontom szerint ezeket a fogalmakat a jelenlegi autoriter politikai kontextusban újra kell vizsgálni. Ciżewska-Martyńska véleményéhez csatlakozva úgy vélem, hogy ezeket a fogalmakat, amelyeket általánosságban történelmi elméleteknek tekintenek, figyelembe kell venni a társadalmi mozgalmakról és az autokráciákról szóló kortárs kutatásokban. Segítenek a múltbeli és a jelenlegi társadalmi kezdeményezések közötti folytonosság, valamint a régióbéli pártállami múlt öröksé-

A MAI AUTOKRÁCIÁBAN, AHOL A MODERN KÉPVISELETI DEMOKRÁCIA NEM KÉPES BETÖLTENI FUNKCIÓIT, A TÖRVÉNYEKET ESZKÖZKÉNT HASZNÁLJÁK, A PARLAMENT PEDIG CSUPÁN A DEMOKRÁCIA LÁTSZATÁNAK EGYIK ÉPÍTŐKÖVE. A „NEM POLITIKUSI POLITIKA” ISMÉT RELEVÁNSSÁ VÁLIK

gének feltárásában.¹⁸ A mai autokráciában, ahol a modern képviselési demokrácia nem képes betölteni funkcióit, a törvényeket eszközként használják, a parlament pedig csupán a demokrácia látszatának egyik építőköve, a „nem politikusi politika” ismét relevánssá válik.¹⁹

FOGALMI KERETEK

A cseh, magyar és lengyel civil társadalomról szóló elméleteket vizsgálva Václav Havel és Václav Benda koncepcióit²⁰ találtam a legmegfelelőbb elméleti keretnek a kiválasztott mozgalmak vizsgálatához.

Konrád György munkája, mely széles körű nemzetközi figyelmet is vonzott, az értelmiségiek helyzetére irányult a pártállamban. Állítása szerint a társadalmat a kormányzástól függetlenül kell megerősíteni, teljes visszavonulással a magánszférába.²¹ Az értelmiségieknek nem a hatalomra kell törekedniük, hanem vizionáriusoknak kell maradniuk. Az antipolitika a polgári autonómia megóvását célozta a hosszú távon fennálló autoriter kormányzással szemben. Konrád exkluzívna és elitistának is tekinthető antipolitika koncepciója nem gyakorolt jelentős hatást a kifejezett politikai cselekvésre törekvő magyar demokratikus ellenzékre.²²

A lengyel események, a Szolidaritás és az ott szívsón ellenálló civil társadalom akciói érdemben befolyásolta a magyar demokratikus ellenzék. Adam Michnik „új evolúcionizmus” elméletében a civil társadalom emancipációjára helyezte a hangsúlyt, annak önszerveződésére, anélkül, hogy közvetlenül politikai változásra vagy az állam demokratizálására törekedne.²³ Fokozatos és lassú változást ígért, a társadalom különböző szegmenseinek, köztük a szakszervezeteknek és a katolikus egyháznak a széles körű együttműködése révén.²⁴ Ez aligha alkalmazható a magyarországi autonóm, informális ellenzéki mozgalmakra, amelyek olyan környezetben működtek, ahol nem létezett hasonlóan széles körű társadalmi szövetségi hálózat.²⁵

A fenti megfontolások nyomán a cseh ellenzéki gondolkodók koncepciói alapján vizsgálom a kiválasztott magyarországi underground közösségek és tiltakozási mozgalmak autonómiáját, identitását és politikai önkorlátozását. Benda „párhuzamos polisz” koncepciója fontos értelmezési keretet nyújthat nemcsak az állami cenzúrát elutasító underground kulturális ellenálló közösségek, hanem a jelenlegi nem bürokratikus, informális tiltakozó közösségek kutatásához is. A modern autokráciákban a formálisan

demokratikus struktúrák nem állnak nyitva a civil társadalom befolyására, és nem létezik konstruktív párbeszéd az állam és a civil társadalom között a közpolitikai és alkotmányos intézményekről. Az ellenálló, autonóm társadalmi mozgalmaknak meg kell védeniük szabadságukat és autonómiájukat az állammal szemben. A civil társadalom nem tekinthető pusztán a demokráciát előmozdító eszközhöz ezekben a politikai rendszerekben, ellentétben a liberális demokráciákkal. A kelet-európai radikális gondolkodók korszakához hasonlóan a választási autokráciákban is fontos, hogy a civil társadalom maga is demokratikus legyen.²⁶ Teret kell biztosítani a szabadságnak és az autonómiának abban a reményben, hogy az autonóm társadalmi és tiltakozó mozgalmakban való részvétel elősegíti a szabadság és a demokrácia értékein alapuló társadalmi identitás kialakítását, és ezáltal hozzájárul a társadalom átalakulásához.²⁷ Az államszocializmusban élő, kelet-európai ellenzékiek azt remélték, hogy az autoriter állammal szemben megvédhetik és önszerveződésük révén megszervezhetik a társadalmi életet, és megteremthetik a demokratikus struktúrák és politikai kultúra erkölcsi alapjait.

A Charta 77 mozgalom egyik alapítója, Jan Patočka filozófus szerint a Charta aláíróit nem egy adott politikai kérdés egyesítette, hanem egy erkölcsi hozzáállás, az a meggyőződés, hogy a társadalom nem működhet megfelelően, ha nincs szilárd morális alapja. Hittek egy magasabb hatalom létezésében, az egyének esetében a lelkiismeretben, az államok esetében

pedig a nemzetközi szerződésekben. Hitük abban az álláspontban gyökerezett, hogy a politikát alá kell rendelni a jognak, nem pedig a jogalkotást a politikának.²⁸ Cselekedeteik mögött a jogállamiságba vetett hit állt. Patočka szerint az egyének nem politikai, hanem személyes okokból csatlakoznak az ellenálláshoz, még akkor is, ha annak politikai következményei vannak.²⁹

Másképp látta ezt Václav Benda. A katolikus filozófus, ugyancsak alapítója a Charta 77 mozgalomnak, azt állította, hogy a Charta teret nyitott az elvi alapú állásfoglalásnak a közéletben. A Charta 77 aláírásával az egyének politikai cselekvésre szánták el magukat. Elkezdtek egy közösséget építeni: egy párhuzamos poliszt. Benda megfogalmazásában a teljes társadalmi ellenőrzésre törekvő politikai rendszerben egy párhuzamos polisz célja az, hogy átvegyen „minden olyan teret, amelyet az állami hatalom ideiglenesen elhagyott, vagy amelyet eleve el sem foglalt”.³⁰ Benda szerint ezeket a szabad közösségeket a legjobb mó-

don úgy lehet megvédeni, ha minél több párhuzamos struktúrát hoznak létre.³¹ Cenzúrázatlan információs rendszerekben léteztek, például a szamizdatban, a zenében, a képzőművészetben, az oktatásban, a színházban, a filmben és az irodalomban. Míg a pártállami rezsim célja a polgári közösségek atomizálása volt, a párhuzamos poliszok a lehető legszélesebb értelemben járultak hozzá a nemzeti közösség megújulásához. Áttörték a hatalom által felállított kommunikációs és társadalmi falakat, és visszatértek az igazsághoz és az emberi méltóság elidegeníthetlenségéhez.³²

Ezek az informális, alternatív közösségek hosszú távon kollektív értékek, például a kollektív emlékezet, a kultúra, a plurális társadalom és demokrácia építésére vagy megőrzésére törekednek, ahelyett, hogy az autoriter rezsim megdöntésére mozgósítanának.³³ Bár ezek az autonóm csoportok nem tudtak valódi ellensúlyt képezni a kormányzó politikai hatalommal szemben, pusztán létezésük jelentős szimbolikus erővel bírt.³⁴ Az autoriter állam elutasításának, illetve a politika és a szabad cselekvés felfedezésének szimbólumai voltak.³⁵

A Charta aláírói kifejezték, hogy őket az igazság érdekli. Számukra az igazság fontosabb, mint a hatalom játékszabályainak betartásával járó kényelem. Az autoriter rezsimnek igyekeznek fenntartani az illúziót, hogy a politikai rendszer összhangban van a természet rendjével, és – ahogy Václav Havel fogalmazott – a valóság szükségleteinek megfelelően működik.³⁶ Mind az államszocializmus, mind a jelenlegi választási autokrácia konformitást és egységességet követelnek, míg az emberi és társadalmi élet alapvetően a sokféleségen és az önszerveződésen alapul.

Havel szerint azok, akik engedelmeskednek az önkényuralom diktátumainak, egymást kényszerítik a szabályok betartására, a hallgatásra és az engedelmességre. Ők egyaránt áldozatai és eszközei a rendszernek. Amint valaki úgy dönt, hogy nem tartja be a rendszer szabályait, és szolidaritást vállal a hatalommal szembeszállókkal, felfedezi elnyomott identitását és méltóságát. Az ellenállók a játékszabályok megszegésével megzavarják a játékot, és felborítják a hatalmi struktúrát. Megmutatják másoknak, hogy lehetséges igaz életet élni. Amikor az egyének úgy döntenek, hogy igaz életet élnek, kapcsolatokat építenek, és nem bürokratikus, informális, szabad közösségeket, párhuzamos poliszokat hoznak létre. Ezzel a kollektív erkölcs őreivé és egy jobb társadalom alapjává válhatnak.³⁷

Mi köti össze ezeket az ellenálló közösségeknek a tagjait? Nem egy egységes világnézet, nem feltétlenül egyfajta politikai ideológia, hanem a szabadság. Szabadság egy olyan megjelenési térben, amely mindenki számára elérhető, aki véleményt szeretne nyilvánítani közügyekről, és részt venni demokratikus vitákban, észszerű érvek és a résztvevők kölcsönös tisztelete alapján.³⁸ A szabadságot itt alapvetően politikai értelemben kell érteni. Mivel ez eredendően hiányzott az államszocialista politikai rendszerből, az autonóm civil közösségek tagjait összekötő közös politikai nevező a rezsim elutasítása volt.³⁹ Ezek a civil ellenállók nem választják az ellenzéki „karriert”. Autonómiájuk, valamint szakmai és erkölcsi integritásuk vezérelte személyes felelősségérzetükből fakadóan szállnak szembe a meglévő struktúrákkal és az önkényes kormányzattal. Ez a folyamat azzal kezdődik, hogy belső meggyőződéseik, elveik szerint az igazságban élnek, és azzal végződik, hogy a társadalom ellenségének bélyegzik őket.⁴⁰

A fenti elméletek inspiráló koncepcionális alapot nyújtottak a magyarországi államszocializmusban és a jelenlegi választási autokráciában ellenálló intellektuális, kulturális és oktatási közösségek identitásának és működésének a vizsgálatához.

KUTATÁSI MÓDSZEREK

Az autonóm, informális, ellenzéki közösségek fontos szereplők a demokratikus kultúra fejlődésében és megőrzésében, mind a puha diktatúrákban, mind a hanyatló demokráciákban. A civil társadalom intézményi szereplői, akiknek feladata a kultúra és a kritikus gondolkodás menedékhelyeinek biztosítása, általában óvatosabbak autokráciákban, mérlegelik a nem konformista cselekvések intézményeikre gyakorolt lehetséges következményeit.⁴¹ A kutatásom az önmérsékletet gyakorló szereplők helyett, akik kompromisszumokkal próbálják megóvni intézményeiket a kultúrharcban, a nem intézményszerű, inkluzív közösségeket vizsgálja, amelyek szabadságtereket és demokratikus gyakorlatokat hoznak létre, így védik autonómiájukat az államtól.

A Kádár-korból két független közösséget választottam ki, melyek tagjai cenzúra nélkül kívántak intellektuális, művészeti vagy oktatási tevékenységeket végezni: a Balatonboglári Kápolnaműtermet (1970–73) és a Hétfői Szabadegyetemet (1978–85). Ma már nem kell az undergroundba menni ahhoz, hogy hoz-

záférjünk a szabad művészethez és a kormányzati propagandától mentes, kiegyensúlyozott oktatáshoz. Azonban a civil társadalomnak tiltakozó mozgalmakat kell létrehoznia az egyéni szabadságjogok és az intézményi autonómia védelme érdekében ezeken a területeken a kormánynak a kulturális és oktatási ügyekbe történő egyre növekvő beavatkozása és az autonómiák elleni támadások miatt. Az elemzés egy szélesebb körű kutatás része, amely a 2010 utáni magyarországi ifjúsági tiltakozási mozgalmakkal foglalkozik; ezért a választási autokrácia korszakából diákok két tiltakozó közösségét választottam ki, amelyek békés akciókkal, többek között előadótermek és egyetemi épületek elfoglalásával küzdöttek a felsőoktatás szabadságáért és autonómiájáért: a Hallgatói Hálózatot (HaHa, 2011–2013) és a Freeszfe-t (2020).

Első lépésben megvizsgáltam az elméleti keret alkalmazhatóságát a magyar pártállami kontextusban és a jelenlegi választási autokráciában. A kvalitatív összehasonlító tanulmány két szempontra épült: a kiválasztott civil társadalmi mozgalmak identitásának, céljainak és működésének perspektívájára, valamint az ezeket a közösségeket célzó kormányzati intézkedésekre, amelyek célja a demokratikus ellenzék terének szűkítése volt.

Hipotéziseimet tizenhét kvalitatív, félig strukturált interjúval teszteltem, amelyeket a vizsgált mozgalmak kulcsfontosságú tagjaival, valamint a politikatudomány, a szociológia, a történettudomány, az alkotmány- és nemzetközi jog, a jogelmélet és a jogszociológia területén jártas magyar szakértőkkel folytattam, akik a civil társadalomról árnyalt véleményt képviselnek a két politikai rendszer összehasonlításában. Kiválasztásuk alapja a mozgalmakhoz fűződő kapcsolataik és szakértelmük volt. Diszciplínáik sokszínűsége biztosította, hogy több perspektívából tekintsek a kutatási kérdésekre. Az interjúk egy-két óra hosszúak voltak, és 2025 januárja és augusztusa között készültek.

Két különböző kérdéssort használtam a vizsgált mozgalmak kulcsszereplőinek és azoknak a szakértőknek az esetében, akiknek nem volt részvételi tapasztalatuk a mozgalmakról. Az első esetben négy témakörre összpontosítottam: a közösség tagjainak személyes motivációja; a közösség működése a párhuzamos polisz elméleti keretének szempontjából releváns jellemzői tekintetében; kormányzati támadások és ellenállási stratégiák; valamint társadalmi és politikai funkciók. A szakértői interjúk útmutatója három fő kérdéssor alapult: az államszocializmus és a jelenlegi választási autokrácia összehasonlíthatóság-

ga az állam és a civil társadalom közötti kapcsolat tekintetében; a politikai önkorlátozás hatásai; valamint az autonóm, informális civil társadalmi mozgalmak működésének hatása a politikai változásokra és a demokratikus kultúrára. Az interjúkat kvalitatív módon elemeztem.

NÉGY CIVIL TÁRSADALMI MOZGALOM AZ AUTORITER ÁLLAMMAL SZEMBEN

Az 1970-es évek autonóm kulturális kezdeményezései életmódbeli ellenállást jelentettek. Az új művészeti csoportok és az underground zene a kulturális pluralizmust képviselték. A *Balatonboglári kápolnaműteremben (1970–73)* olyan közösség jött létre, melynek életét az Artpool Művészetkutató Központ gondosan dokumentálta. Galántai György, a Képzőművészeti Főiskola fiatal hallgatója bérelt egy romos kápolnát a helyi egyházközségtől, felújította, és szabad művészeti térré alakította. Más független művészekkel együttműködve, a cenzúráért felelős Képző- és Iparművészeti Lektorátus jóváhagyása nélkül szervezett olyan kiállításokat, amelyeken a pártállami kormányzat által el nem ismert vagy üldözött művészek mutathatták be alkotásaikat. 1970 és 1973 között harminchét kiállítást rendeztek

közül kétszáz művész részvételével, koncerteket, filmvetítéseket, színházi előadásokat és performanszokat tartottak, mígnem az állam, a fokozódó kultúrharc részeként, bezárta a kápolnát, és elűzte onnan a művészeket.⁴²

A *Hétfői Szabadegyetem (1978–85)* az államszocializmus hanyatlásának idején, a demokratikus ellenzék ideológiai fordulatát követően jött létre. Ekkor már feladták azt az elképzelést, hogy a rendszer reformálható lenne.⁴³ A kezdeményezés egyetemisták, Szilágyi Sándor, Kovács Mária és Örkény Antal nevéhez fűződik, akik cenzúrázatlan előadásokat szerettek volna hallgatni politikai és társadalmi témákról.⁴⁴ Az előadásokat magánlakásokban szervezték és tartották, de a szélesebb közönség számára is nyitottak voltak. A hallgatóság általában száz-százötven főből állt, egyetemistákból és másokból, akik szájról szájra adták a következő előadásra szóló meghívót. Az előadások témájuk (pl. a szocializmus kultúrpolitikájának kritikai története) vagy az előadó személye (pl. Tamás Gáspár Miklós, Kis János) miatt politikai üldöztetés mellett zajlottak, a titkosszolgálat folyamatosan figyelte őket.

A 2010 utáni időszakban az oktatásban és a kutatásban előforduló közvetlen cenzúrát csak szórványosan dokumentálták.⁴⁵ Az akadémiai autonómia helyrehozó politikai nyomás növekedése miatt azonban az öncenzúra sokak számára biztonsági intézkedéssé vált. Az Orbán-kormány oktatás és kultúra feletti ellenőrzésre irányuló politikai szándéka az akadémiai és kulturális ügyekbe való egyre intenzívebb beavatkozáshoz vezetett.

2011-ben az új, felsőoktatásra vonatkozó, kormányzati koncepció drasztikus költségvetés-csökkenést tartalmazott, különösen a társadalomtudományi és bölcsészettudományi programok esetében. A *Hallgatói Hálózat (HaHa, 2011–2013)* informális, nem hierarchikus érdekvédelmi csoport volt, amelyet eredetileg 2006-ban alapítottak, de 2011-ben egy másik hallgatói és tanári csoport újjáalakította a tiltakozás kollektív kifejezése érdekében. Az Occupy mozgalom technikáit alkalmazták, köztük köztéri felvonulásokat, fórumokat, flash mobokat és nyolcnapos blokádot szerveztek az ELTE Bölcsészettudományi Kar egyik előadótermében.⁴⁶ Döntéshozataluk közvetlen demokratikus gyakorlatokon alapult, amelyeket rendszeres fórumokon folytattak. Követeléseik között szerepelt többek között a költségvetési megszorítások leállítására és az akadémiai autonómia tiszteletben tartására. A HaHa tiltakozásai az egész országban szerveződtek, azonban nem jutottak előre a szervezeti fejlődés útján, a mozgalom összezugorodott, elszigetelődött, majd feloszlott.⁴⁷ Egy releváns részvételi tapasztalattal rendelkező szociológus interjúalany a HaHa feloszlását a formális struktúra hiányával magyarázta.

A *Freeszfé (2020)* mozgalom az egyetemek modellváltása elleni tiltakozásból született. A folyamat 2019 és 2021 között zajlott, és szinte az összes magyar egyetemet érintette, megsértve a felsőoktatási intézmények autonómiáját, például a szenátusok hatáskörének korlátozásával.⁴⁸ Az SZFE Alapítvány létrehozása és a kuratórium tagjainak a kormány általi kinevezése után az SZFE tiltakozó oktatói lemondtak egyetemi pozícióikról, a hallgatók pedig kreatív, kollektív akciókat szerveztek, hogy nyomást gyakoroljanak a kormányra az SZFE autonómiájának helyreállítása érdekében. Hetvenegy napig tartották blokádot az SZFE épületei.⁴⁹ „Tanköztársaságot” hoztak létre, hogy folytathassák tanulmányaikat. Nyílt vitákra és demokratikus döntéshozatalra szolgáló fórumokat szerveztek, ahol minden résztvevő szabadon fejezhette ki véleményét, egyenlő hozzászólási és szavazati joggal.⁵⁰ A Freeszfé széles körű társadalmi tá-

mozgatót nyert, de nem tudott hatást gyakorolni a kormányzati politikára; a modellváltást végrehajtották. Az egyetemfoglalás rendkívüli körülmények között ért véget. A Covid-19 járvány második hullámában a közösség heves vitákat folytatott a blokádot folytatásáról. 2020 novemberében ez komoly közegészségügyi kérdéssé vált, és a tiltakozó mozgalom tagjainak többsége úgy döntött, hogy nem kockáztatnak egyetlen életet sem azzal, hogy az egyetem tiltakozási helyszíné alakított légtérben maradnak. Ez volt a feloszlás fő oka, bár a kimerültség is szerepet játszott benne.⁵¹

PÁRHUZAMOS POLISZOK: SOKSZÍNŰ, INFORMÁLIS, INKLUZÍV MOZGALMAK ÉS MEGJELENÉSI TEREIK

A négy közösség a kormányzati, diverzitással szembehelyezkedő narratívával ellentétes valóságot képviselt. Sokszínűek és befogadóak voltak. A Balatonboglári Kápolnaműteremben kiállító művészek laza és heterogén közösséget alkottak, akik a művészi szabadság és autonómia iránti közös hitük alapján csatlakoztak.⁵² A műterem közössége nyitott volt a résztvevőkre társadalmi státusztól, ideológiai meggyőződéstől, művészi stílustól függetlenül. A közreműködők meglévő független és illegális művészeti körökhöz tartoztak, illetve független művészek voltak.⁵³ A Hétfői Szabadegyetem bár magánlakásokban működött, nyitott volt bárki számára. Ahogy egy interjúalany elmondta, a résztvevők különböző világnézeteket képviseltek, a liberális, baloldaltól

kezdve a konzervatív keresztényen át az anarchista gondolkodásmódig. A 2010 utáni tiltakozó mozgalmakat tekintve, míg a Hallgatói Hálózat alapítói radikális baloldali, antikapitalista ideológiát vallottak,⁵⁴ a kibővült közösség heterogénebb volt, baloldali, liberális és más meggyőződésű tagokkal.⁵⁵ A Freeszfé koherensebb csoport volt, mivel tagjai mind egy kis intézményhez (a modellváltás előtti SZFE-hez) tartoztak. Világnézetük, életmódjuk és politikai ideológiájuk tekintetében azonban heterogén csoportot alkottak. Közös nevezőjük az intézmény iránti lojalitásuk volt, az a cél, hogy megvédjék a modellváltás antidemokratikus megvalósításától, valamint közös mozgatórugójuk volt az igazságosság, az egyenlőség, a véleménynyilvánítás szabadsága, az akadémiai autonómia és a demokrácia értékei iránti elkötelezettség.⁵⁶

Bár a négy közösség közül egyik sem törekedett rendszerváltó szerepre, identitásukat meghatározta a politikai hatalommal szembeni ellenállás. Mivel szabadon akarták folytatni szakmai, illetve oktatási tevékenységüket, a Kádár- és az Orbán-kormány politikai ellenállásba kényszerítette őket.

A négy vizsgált közösség mindegyike megjelenési teret teremtett, a pozitív szabadság tereit. Galántai olyan közösséget hozott létre, ahol az ötleteket és a műalkotásokat szabadon lehetett megosztani, anélkül, hogy a hatóságok elvárásai korlátozták volna őket. Az interjú során elmondta, hogy „szabad szigetnek” tartotta a kápolnaműtermet, ahol a szabadságot nem politikai, hanem intellektuális értelemben vették. A cél az volt, hogy ideológiai kötődésektől függetlenül bemutassák a művészek teljes spektrumát, és erősítsék az országban létrehozott képzőművészet minőségét.⁵⁷ A Kápolnaműteremben hivatalos engedély nélkül szerveztek nemzetközi kiállításokat, amelyeken cseh és szlovák művészek is részt vettek,⁵⁸ szimbolikus, politikai jelentőségű képzőművészeti alkotásokat mutatnak be, már üldözött színházi csoportok (pl. Halász Péter lakásszínháza) léptek fel, és happeningeket mutattak be, mely műfaj tiltott volt. A Kápolnaműterem teret biztosított a szabadság provokatív meg tapasztalására. Autokratikus rendszerekben a rezsimmel szembeni ellenállás egyik módja az, ha az ember úgy él, mintha minden normális lenne, ragaszkodva a rendszer által szisztematikusan sértett egyéni szabadságjogokhoz és kollektív autonómiákhoz. Ez felveti a kérdést, hogy lehet-e védeni a szabadságot anélkül, hogy foglalkoznánk a politikai rendszer antidemokratikus jellegével, és meghatároznánk a demokratikus változás elősegítésére legalkalmasabb stratégiákat.⁵⁹

A Hétfői Szabadegyetem már eleve azt a szándékot hordozta magában, hogy közvetlenül reflektáljon az állami intézkedések hibáira és a demokratikus előrelépés lehetséges módjaira. Az egyik interjúalany úgy vélte, hogy „befolyásolni, megzavarni akarták a politikai rendszert, hogy az később megváltoztathatóvá váljon”. Az ötlet a lengyel repülő egyetem mintájára formálódott, és abból a vágyból született, hogy kritikus, cenzúrázatlan társadalomtudományi előadások és viták legyenek elérhetőek a szélesebb közönség számára⁶⁰ a hanyatló államszocializmus kontextusában. Az előadók célja az volt, hogy a résztvevőket bevonják a politikai rendszerre, annak kudarcaira és a lehetséges alternatívákra való közös és kritikus reflexióba, figyelembe véve a társadalom működését; a

hallgatóság tagjai pedig hozzáférést akartak szerezni a tiltott tudáshoz. Céljuk az volt, hogy kiterjesszék a szabad nyilvános beszéd határait, és megőrizzék integritásukat a szabadság egy másik szigetének megteremtésével.⁶¹ Ahogy egy interjúalany fogalmazott: „Mindent tudni akartunk, és szabadok akartunk lenni.” Egyesek szóbeli szamizdatnak tekintették a Hétfői Szabadegyetemet, a légkör ellenzéki volt, és fontos hozzáférési pontot jelentett az írott szamizdathoz. Azonban soha nem vált a demokratikus ellenállás középpontjává, alapvető jellegében főként akadémiai maradt.⁶² A rendszerváltás közvetlen népszerűsítése továbbra is kemény megtorlást vont volna maga után. Egy interjúalany szerint a politikai önmérséklettel „azt az üzenetet közvetítették a potenciális támogatóknak, hogy nyugodtan csatlakozhatnak a mozgalomhoz, mert az nem veszélyes. Másrészt a hatalomnak azt az üzenetet közvetítették, hogy ne tartóztassanak le minket, mert nem fogunk semmi radikálisat tenni”.

A Hallgatói Hálózatnak és a Freeszfe-nek nem kellett hasonló súlyos elnyomás fenyegetésével szembenéznie. Ennek ellenére ők is tartózkodtak a politikai változásért való mozgósítástól, de elkötelezték magukat a demokratikus működés mellett. Autonóm cselekedeteik lázadások voltak a kormányzás autokratikus tendenciái ellen. A HaHa 2013-as előadótermi blokádja és a Freeszfe 2020-as egyetemfoglalása az akadémiai autonómia és az egyetemek mint szabad és demokratikus viták színtereinek védelmét célozta.⁶³ A plenáris fórumokon a közvetlen demokrácia technikáit alkalmazták, hogy minden tag kifejezhesse véleményét a közös ügyekről.

A Hallgatói Hálózatban folyamatos vita folyt arról, hogy az egyetemi autonómia keretein túlmutató, sürgető társadalmi vagy politikai kérdésekkel kapcsolatban fellépjen-e a mozgalom. Az alapító tagok a demokráciával kapcsolatos és égető szociális problémákat emelték ki. Később a kibővült közösség megosztott volt abban a kérdésben, hogy az akadémiai ügyeken túlmutatóan is kritizálják-e a kormány általános teljesítményét.⁶⁴ Az egyik interjúalany elmondta, hogy a HaHa tagjai közül nem sokan mutattak érdeklődést a perspektívájuk szisztematikusan kiszélesítése és a politikai és társadalmi ügyekről szóló szemináriumok szervezése iránt. A mozgalom tartózkodott a szélesebb társadalmi vagy politikai kérdésekben való állásfoglalástól; megfogalmazódott a kritika, hogy elsősorban a városi, liberális, középső és felsőosztálybeli társadalmi rétegeket képviselte.⁶⁵ Ez egy kritikus kérdés volt, ami felvetődött az állam-

szocializmusban működő értelmiségi demokratikus ellenzékkel kapcsolatban is.⁶⁶ Még ha a HaHa alkalmanként hozzá is járult a kormányt bíráló tömegrendezvényekhez (pl. a demokráciapárti civil társadalmi szereplők által 2012-ben szervezett demonstrációhoz), soha nem vált a rezsimváltás szószólójává, és ragaszkodott egyetemi szerepéhez és függetlenségéhez más, közvetlen politikai célok mentén cselekvő szereplőktől. Az Orbán-rendszer kezdetén működött, amikor sokak számára még nem volt egyértelmű, hogy a demokrácia és a jogállamiság intézményeit célzó kormányzati intézkedések egy autokratizálódási folyamat első lépései voltak. A HaHa támogatói nem voltak egységesek a politikai rendszer elutasításában.

A Freeszfé szervezői fő motivációjuknak az önvédelmet tekintették.⁶⁷ A Hallgatói Hálózathoz hasonlóan nekik sem volt nyilvánosan kommunikált, szélesebb körű politikai programjuk. A mozgalm kormánykritikus volt, de nem mozgósított politikai változásra. Távol tartották magukat a politikai szereplőktől. Az egyik interjúalany hangsúlyozta, hogy a Freeszfé-hez hasonló, hatékony tiltakozási mozgalmak azzal a problémával szembesültek, hogy sokan azt várták tőlük, hogy rendszerváltást hozzanak. Ugyanakkor az ellenzéki politikai pártokkal való szövetség kockázatos volt. Ez lehetőséget adott volna összeesküvés-elméletek és még agresszívabb lejárató kampányok indítására a kormány és a kormánytól függő média részéről. Ahogy Upor László fogalmazott, nem engedték, hogy a politikai pártok „kihasználják vagy visszaéljenek” akcióikkal.⁶⁸ A blokáde idején azonban a mozgalom nyitottá vált a szélesebb körű, szolidaritáson alapuló, kollektív cselekvésre (pl. 2020. október 23-án tömegdemonstrációt szerveztek, amely már nemcsak az akadémiai ügyekről, hanem a közoktatásról, az egészségügyről és a romákkal szembeni diszkriminációról is szólt⁶⁹). A világjárvány nélkül a mozgalom talán túlnőtt volna önmagán; ezt már soha nem fogjuk megtudni.

Mind a négy közösség olyan egyénből állt, akiket mély belső motiváció hajtott arra, hogy ragaszkodjanak a kritikus gondolkodás, az önkifejezés és a nyílt párbeszéd szabadságához. Az alapvető jogaikat és autonómiájukat sértő kormányzati intézkedések kényszerítették őket ellenállásra. Benda párhuzamos poliszkonceptiójának⁷⁰ perspektívájából nézve, a közösségek arra törekedtek, hogy elfoglalják a szabad művészet, a kritikus vita és az oktatás számára azt a teret, amelyet az állami hatalom még nem foglalt el, vagy elfoglalni készült, és cenzúrázatlan oktatási, képző- és színművészeti szcénát hozzanak létre. Céljuk a kultúra kollektív értékeinek megóvása és a sza-

bad művészek, diákok és oktatók befogadó közösségeinek létrehozása volt. Úgy döntöttek, hogy az igazságban élnek, miközben nem bürokratikus, informális, szabad közösségeket építettek.⁷¹ Cselekedeteiket a szabadság iránti vágy vezérelte, a megjelenés terében⁷² gyakorolt pozitív szabadság iránti vágy, amely mindenki számára elérhető, aki hivatalos korlátozások nélkül szeretne volna kifejezni magát és gondolatokat cserélni. Autonóm cselekedeteik életmódbeli forradalmak is voltak, amelyek azt demonstrálták, hogy a szabadság és az autonómia mindenki számára elérhető, még akkor is, ha csak a magánszférában érvényesül, és a politikai változásra gyakorolt hatás esélye korlátozott vagy kizárt. Az interjúalanyok több magyarázatot

látnak a mozgalmak politikai önkorlátozására. Mind a Kádár-, mind az Orbán-korszakot az az általános egyéni attitűd jellemezte, hogy a magánszemélyek hajlamosak tartózkodni a túl aktív politikai tevékenységtől, hogy ne vonzzák

magukra az állami hatóságok figyelmét. Sokan erkölcsstelennek tartották, illetve tartják a közvetlen politikai részvételt, mintha az csak a hatalomért folytatott piszkos harcban való részvételt jelenthetné. Végül, a rendszerváltásra mozgósítástól való tartózkodás elősegítette a mozgalmak növekedését.

KORMÁNYZATI TÁMADÁSOK

A Kádár- és az Orbán-rendszer eltérő nemzetközi kontextusban működtek: az egyik egy hanyatlóban lévő, a Szovjetunió által támogatott egypárti diktatúra volt, a másik pedig egy fokozatosan kiépített választási autokrácia, amelyet nemzetközi normatív keretek között tartottak a tagság nyomán releváns regionális szervezetek, mint az Európai Unió vagy az Európa Tanács, így formálisan kötelees volt fenntartani a demokratikus működés látszatát.

Az interjúalanyok mégis mindannyian egyetértettek abban, hogy a négy vizsgált közösség hasonló helyzetben volt az állam és a civil társadalom viszonyát illetően. Nem volt lehetőségük befolyásolni a politikai döntéseket. A politikai hatalom autonóm működésüket fenyegetésnek tekintette a rezsimre nézve. Az interjúalanyok szerint „*még ha szűk körű felbatalmazásuk van is, és nincsenek közvetlen támadó céljaik, akkor is megzavarják a rendszer logikáját*”, „*minden hatalom ezekben a kis közösségekben ellenséget, potenciális riválist és a politikai változás lehetőségét látja*”. Az államszocializmus korszakában a társadalmi és demokratikus párbeszéd alapvető jogi és politikai előfeltételei nem léteztek. A civil társadalom autonó-

miáját megsemmisítették, később pedig a magánszfé-
ra határai mögé szorították. A jelenlegi választási au-
tokráciában a szükséges normatív keret létezik, de
kiüresedett, és a kormányzat támadja a civil autonó-
miákat. A politikai szabadságjogokat alkotmányosan
garantálják, de azok révén nem lehet befolyásolni a
politikai döntéseket.

A két rendszer politikai tulajdonságainak különb-
ségei különböző stratégiákat eredményeznek a civil
tér szűkítésére. Míg mind a négy közösség elleni tá-
madásokra jellemző volt az adminisztratív és infor-
mális nyomás, az államszocialista rezsim esetében a
rendfenntartás volt a domináns eszköz, míg a választási
autokráciában a tömegmédiá segítségével folyta-
tott lejárató kampányok.

A Balatonboglári Kápolnaműterem ellen több
közigazgatási eljárás indult hamis
állítások, például közegészségügyi
vagy közkerélségi aggályok alapján,
és bírságokat szabtak ki. 1972-ben
a Képző- és Iparművészeti Lektó-
rátus követelte a helyi egyházköz-
ségtől a bérleti szerződés felmon-
dását, valamint célul tűzte ki, hogy „*adminisztratív
eszközökkel is meg kellene akadályozni, hogy ez a helyiség
hippi találkozó legyen képzőművészeti kiállítások cí-
mén*”.⁷³ A Hétfői Szabadegyetem esetében a Belügy-
minisztérium III/III. osztálya jelezte az előadók
munkaadóinak (pl. a Magyar Tudományos Akadémia
több kutatóintézetének), hogy gyakoroljanak nyomást
ezekre a munkavállalókra, érjék el, hogy szüntessék
be földalatti tevékenységüket. Néhány előadót elbo-
csátottak, karrierjüket tönkretették.⁷⁴

Az államszocializmus idején a titkosszolgálatok és
a rendfenntartó erők alkotmányos ellenőrzés nélkü-
li bevetése a politikai hatalom szokásos eszköze volt.
A Kápolnaműtermet a titkosszolgálat folyamatosan
figyelte, a III/III. alosztály szisztematikus rendőri
razziák és letartóztatások végrehajtását, informális és
médián keresztül történő hamis, lejárató informáci-
ók terjesztését, valamint büntetőeljárások megindí-
tását javasolta. A rendőrség több résztvevőt fizikai-
lag bántalmazott, és végül 1973-ban erőszakkal la-
koltatták ki őket.⁷⁵ A Hétfői Szabadegyetem ellen
hozott tipikus intézkedések közé tartozott a titkos-
szolgálatok általi megfigyelés, házkutatások az elő-
adók otthonában vagy a szemináriumok helyszínéül
szolgáló lakásokban. A rendőri erőszak nyílt alkal-
mazása nem volt prioritás.⁷⁶ Az állami hatóságok in-
kább az előadókra gyakorolt célzott nyomás mellett
döntöttek, hogy eltávolítsák a kulcsfigurákat, és így
a mozgalom idővel felbomoljon.

A Kápolnaműtermet a média szórványosan tá-
madta, amikor a helyi és országos politikai vezetés

megrendelte a lejárató cikkeket. A nyomtatott sajtó-
ban megjelent cikkek tipikus marginalizációs tech-
nikákat alkalmaztak, például a műterem közösségé-
nek neveltségessé tételét és a kiállításokra vonatkozó
jogszabályok megsértésének vádját.⁷⁷ A balatonbog-
lári művészeket dekadens, botránnyosan viselkedő sze-
mélyeknek állították be, akik illegális cselekménye-
kért felelősek, akiket nyugati ideológiák befolyá-
solnak, és zavarják a helyi, tisztességes lakosokat.
Ezeknek a cikkeknek a hatására a helyi lakosok, akik
addig barátságosak és támogatóak voltak, megváltoz-
tatták véleményüket a műteremről, és távolságot tar-
tottak az „illetlen” társaságtól.⁷⁸

A jelenlegi választási autokráciában a civil tár-
sadalomnak az államszocializmushoz hasonló, szí-
gorú ellenőrzése nem lehetséges. A civil társadalom

autonóm szegmenseinek titkos-
szolgálatok általi, szisztematikus
megfigyelése még nem ismert. Az
egyre erősödő autokratikus ten-
denciák és a gyülekezési szabad-
ság egyre radikálisabb megsérté-
sével (pl. a 2025. évi Pride-tila-

lom, valamint a kapcsolódó tüntetések résztvevőit
célzó szabálysértési és büntetőeljárások) szemben a
vizsgált tiltakozó mozgalmak idején az Orbán-kor-
mányoknak még mindig fenn kellett tartaniuk a de-
mokrácia és az alkotmányosság látszatát.⁷⁹ Közigaz-
gatási és informális stratégiákat alkalmaztak (pl. köz-
igazgatási vagy közrenddel kapcsolatos akadályok
felállítása a tüntetések előtt, valamint nyomásgyakor-
lás az öncenzúra kompromisszumára nyitott mun-
káltatókon keresztül).

A pártállamtól eltérően, amely megpróbálta tagad-
ni a demokratikus ellenzék létezését, az Orbán-
rezsim célja az összes független ellenzéki erő hitel-
telenítése és ellenségként való bemutatása.⁸⁰ A tö-
megmédián keresztül folytatott lejárató kampányok
a kormányzati eszköztár fő elemévé váltak. A kor-
mánytól függő média keretezési technikákat alkal-
mazott a diákok tiltakozási mozgalmainak margi-
nalizálására és hiteltelenítésére. Korábbi, kvalitatív
diskurzuselemzésen alapuló kutatásomban négy margi-
nalizációs technikát azonosítottam, amelyeket a
kormányfüggő média alkalmazott a diákok tiltako-
zási mozgalmával szemben, és amelyek a protestál-
ók identitására összpontosítottak a közérdekű üze-
neteik helyett: a vizsgált médiaorgánumok (1) el-
fogult módon alkalmaztak hiteles forrásokat; (2) a
tiltakozási eseményeket neveltségessé színben tüntették
fel; (3) a tüntetők elfogadhatatlan (törvénytelen vagy
dekadens) viselkedését hangsúlyozták közérdekű ér-
veikről hallgatva; és (4) nem autonóm szereplőként,
belső és külső ellenségek (pl. Soros György, balolda-

li ellenzéki politikai pártok és professzorok) bábjaként ábrázolták őket, akik kormányellenes célokat szolgálnak.⁸¹ Ezek a marginalizációs technikák mind a Hallgatói Hálózatot, mind a Freeszfe-t érintették. Az egyetlen különbség, hogy az idő múlásával a hangnem egyre keményebbé vált.

Mind az államszocializmusban, mind a választási autokráciában a kultúrharc részeként megjelent kormányzati támadások a sokszínűség, az autonómia és az önkormányzatiság tagadásában gyökereztek.

ZÁRÓ GONDOLATOK

A négy magyar civil közösség összehasonlítása nyomán megállapítható, hogy a cseh ellenzéki gondolkodók koncepcióinak relevanciáját érdemes vizsgálni a jelenlegi társadalmi mozgalmak kutatása során autokratikus kontextusokban. Mind a négy mozgalom működése értelmezhető Benda párhuzamos polisz fogalmi keretei között és Havel elképzelése alapján, miszerint az egyének a különböző identitások igazságában szabadon élve ellenállnak az autoriter politikai hatalomnak. A vizsgált közösségek párhuzamos poliszoknak tekinthetők, informális, heterogén és inkluzív közösségeként, amelyek tagjai morális alapon ragaszkodnak a véleménynyilvánítás szabadságához és a nyílt párbeszédhez, a polgári autonómiához és a törvény hatalmához mint az önkényes politikai hatalom korlátaival. Elutasították az autokráciát, de nem törekedtek a politikai hatalom megszerzésére vagy a politikai rendszer megváltoztatására. Az autoriter rezsimek által kiürített értékek, mint a demokrácia vagy a jogállamiság iránti ragaszkodásuk miatt a hatalom ellenzékbe szorította őket. Teret teremtettek a pozitív szabadságnak és a kritikus gondolatok szabad áramlásának.

A négy mozgalom hasonló politikai helyzetben volt. A kormány autonóm működésüket a rezsimek nézve fenyegetésnek tekintette, és ellenségként bélyegezte meg őket. Mindkét autokratikus rendszer az ellenzéki autonóm civil társadalom megsemmisítésére vagy visszaszorítására törekedett, és egyik mozgalomnak sem volt észszerűen feltételezhető lehetősége befolyásolni a kormányzati döntéseket.

A jelenlegi választási autokratikus rendszer nem korlátozza a polgári és politikai szabadságjogokat és az autonómiát olyan radikálisan, mint az államszocialista kormány tette az erőszakos szervezetek révén. Ugyanakkor a civil társadalom ma polarizáltabb. Az állampolgároknak sokkal tágabb terük van a szabad cselekvésre, ideértve a kormányzati intézkedésekkel

szembeni nyilvános és kollektív tiltakozás jogát. Ugyanakkor a két politikai rendszer eszköztárában párhuzamos jelenségek figyelhetők meg a civil társadalom terének szűkítése vonatkozásában, konkrétan a jogalkotás és közigazgatási intézkedések e cél alá rendelt használatában. A jogot mindkét rendszerben az elrettentés eszközeként használták, és az autonóm civil és tiltakozási mozgalmakat mindkét rezsimek ellenségként keretezte. A balatonboglári művészeket dekadens, botrányosan viselkedő, nyugati ideológiák által befolyásolt személyekként ábrázolták. A politikai hatalom a Hétfői Szabadegyetemet az előadók eszközeinek tekintette, amelynek segítségével a fiatalokat indoktrinálták, és politikai összekövésük részeként ellenzéki alakították. A Hallgatói Hálózatot és a Freeszfe-t hasonlóan illegitim mozgalmakként ábrázolták, amelyek nem autonóm személyekből állnak, és amelyek a nemzet ellenségei, például Soros György vagy Brüsszel érdekeit szolgálják. Az Orbán-rezsimekben a kormánytól függő tömegmédiát által végzett karaktergyilkosság és lejárató propaganda az üldözés alapvető eszközévé vált.

A pártállami időkben a közvetlen autonóm politizálás tilos volt. A balatonboglári közösség az egyik első példája volt a magyar államszocializmusban végbement életmódbeli forradalomnak. A Hétfői Szabadegyetem a hanyatlás fázisában működött, amit már meghatároztak a gazdasági nehézségek. Szóbeli szamizdatként kifejezetten rezsimek ellenes álláspontot képviselt. Ugyanakkor nem volt célja a rendszer-váltásra való mobilizálás, hogy elkerülje a szigorúbb ellenintézkedéseket, és új tagokat vonzzon. A Hallgatói Hálózat egy olyan kormánnyal szállt szembe, amely még elrejtette autokratikus jellegét, és amikor még sokan nem számoltak a demokrácia szisztematikus felszámolásával. A kormányt bírálta az akadémiai autonómia mellett való kiállásában, de nem volt célja a társadalom egészét érintő politikai kérdésekkel foglalkozni. A Freeszfe nyitottabb volt a szélesebb körű kollektív ellenzéki cselekvésre. Erre egyértelműen utalt a 2020. október 23-án tartott tüntetésük, amely nemcsak az akadémiai ügyekről, hanem a közoktatásról, az egészségügyi rendszerről és a romákkal szembeni diszkriminációról is szólt. Több mint harmincezer kormányellenes támogató vett részt az eseményen. Politikai hatása azonban a gazdasági és társadalmi körülmények miatt korlátozott volt. Az Orbán-rezsimek gazdasági hanyatlása és a szélsőséges infláció még nem kezdődött el, és a pandémiával kapcsolatos közegészségügyi aggodalmak váltak a legfontosabb prioritássá.

Még ha a négy közösség közül egyik sem tudott vagy akart mozgósítani a rendszerváltás érdekében, hozzájárultak a demokratikus kultúra megteremtéséhez, illetve megőrzéséhez. A kormányzati támogatások (a balatonboglári közösség esetében ez közvetlen ok volt), a folyamatos érdeklődés hiánya (Hétfői Szabadegyetem), a szervezettebb struktúrában való fejlődés képtelensége (Hallgatói Hálózat), illetve a kimerültség és a világjárvány (Freeszfe) miatt feloszlottak. Az alulról szerveződő, informális társadalmi mozgalmaktól nem várható hosszú távú működés. Szolidaritás és közös fellépések révén összekapcsolódhatnak és fejlődhetnek, de nagyobb politikai hatást csak hatékony koordináció, módszerek, idő és infrastruktúra révén érhetnek el. A politikai önmérséklet, azaz a politikai rendszerváltásra való nyilvános mozgósítás mellőzése észszerű és legitim stratégia lehet. Ugyanakkor a politikai rendszer autokratikus jellegét nem lehet figyelmen kívül hagyni, a szabadsággal és autonómiával kapcsolatos szektorális problémák megoldásának szorgalmazása során. Az egyik interjúalany szerint egy opció lehet a nyilvánoságnak elmagyarázni, miért van szükség politikai változásra az egyes alrendszerekben mutatkozó problémák megoldásához. Ez egy tabu döntögetésével járna, a civil társadalom közvetlen politizálástól való távolságtartása hosszú tradíciójának megtörésével, valamint a civil társadalmi szereplőket ellenséggé beállító kormányzati narratívák ellenpontozásával.

A vizsgált közösségekhez hasonló párhuzamos poliszok a szabadság és az autonómia nyilvános tereit hozzák létre. Innovatív ellenállási és tiltakozási technikákat alkalmaznak. Kultúrharc idején menedéket nyújtanak az autokráciát elutasító független egyéneknek, akik közül sokan később aktívak lehetnek a politikában vagy a civil érdekképviseletében. Fontos üzeneteket hordoznak a társadalomnak, azt a szimbolikus üzenetet, hogy – ahogy Havel fogalmazott – lehetséges az igazságban élni, és hogy az autonóm civil társadalomért kiálló egyének erkölcsi integritását a politikai hatalom nem tudja megtörni. A kapitalista, modern autokratikus kontextusban, ahol nem kell a föld alá menni a szabad intellektuális életmódhoz, de a pénzügyi megélhetés fenntartása olyan prioritás, amely felülírhatja az erkölcsi megfontolásokat, a „pénz cenzúrájának” és az opportunizmusnak a korszakában ők viszik tovább az erkölcsi és szakmai integritás, a szabadság és az autonómia lángját. A párhuzamos poliszok a politikai részvétel révén szocializáló hatással bírnak. Egy interjúalany (Ady Endrét idézve) úgy fogalmazott, hogy magokat hordoznak a hó alatt, amelyek tavasszal, a hó olvadásával és az autokráciák bukásával kihajthatnak.

1. A választási autoriter rezsimok a reprezentatív demokrácia intézményi látszat mögött gyakorolják politikai hatalmukat. Rendszeresen tartanak többpárti választásokat országos szinten, ugyanakkor szisztematikusan és mélyrehatóan megsértik a liberális demokrácia minimális normáit. ANDREAS SCHEDLER: Electoral Authoritarianism, in ROBERT SCOTT – STEPHEN KOSSLYN (szerk.): *Emerging Trends in the Social and Behavioral Sciences*, John Wiley & Sons, 2015; BENEDEK ISTVÁN – BOZÓKI ANDRÁS: Két kritikus fordulópontra: A populista választási autokrácia előzményei és megszületése Magyarországon, *Politikatudományi Szemle*, 2024/33(3), 54–83.
2. VÁCLAV BENDA: Parallel Polis, or An Independent Society in Central and Eastern Europe: An Inquiry, *Social Research*, 1988/55(1–2); VÁCLAV HAVEL: The Power of the Powerless, in JOHN KEANE (szerk.): *The Power of the Powerless. Citizens against the state in central-eastern Europe*, M.E. Sharpe, 1985.
3. BOZÓKI ANDRÁS: Viktor Orbán and János Kádár. A post-Communist and a Communist autocrat in Hungary: A comparative analysis (Kádár: 1912–1989; Orbán: born 1963), in KLAUS LARRES (szerk.): *Dictators and Autocrats*, Routledge, 2022, 348–349.
4. BOZÓKI ANDRÁS: *Rolling Transition and the Role of Intellectuals*, CEU Press, 2022, 188.
5. BODA ZSOLT: Shrinking space: the changing political opportunities of advocacy groups in illiberal governance, *European Politics and Society*, 2024/25(4), 664–683., 668.; TERRY COX – SÁNDOR GALLAI: Civil Society and Policy Actors in Post-communist Hungary: Linkages and Contexts, *Perspectives on European Politics and Society*, 2014/15(1), 57.
6. KIM LANE SCHEPPELE: Autocratic Legalism, *The University of Chicago Law Review*, 2018/85(2); SAJÓ ANDRÁS: *Ruling by Cheating – Governance in Illiberal Democracy*, Cambridge University Press, 2021; BÁRD PETRA – KAZAI VIKTOR: Enforcement of a Formal Conception of the Rule of Law as a Potential Way Forward to Address Backsliding: Hungary as a Case Study, *Hague Journal on the Rule of Law*, 2022/14, 175–184.; *Contributions of Hungarian CSOs to the European Commission's Rule of Law Report*, January 2025, <https://helsinki.hu/en/hungarian-csos-contribute-to-the-european-commissions-2025-rule-of-law-report/>
7. ÁGH ATTILA: The Orbán regime as the ‘perfect autocracy’: The emergence of the ‘zombie democracy’ in Hungary, *Politics in Central Europe*, 2022/18 (1), 1–25.; BOZÓKI ANDRÁS – HEGEDŰS DÁNIEL: An externally constrained hybrid regime: Hungary in the European Union, *Democratization*, 2018/25(7), 1173–1189.; KREKÓ PÉTER: The Birth of an Illiberal Informational Autocracy

- in Europe: A Case Study on Hungary, *The Journal of Illiberalism Studies*, 2022/2(1), 55–72.; SCHEPPELE, Kim Lane: Autocratic Legalism, *The University of Chicago Law Review*, 2018/85(2), 545–583.; SAJÓ András: *Ruling by Cheating – Governance in Illiberal Democracy*, Cambridge University Press, 2021; BOZÓKI András – FLECK Zoltán: *Embedded Autocracy – Hungary in the European Union*, Lexington Books, 2024; TÓTH Gábor Attila: *Nem demokrácia – Az alkotmányjogi patológia és terápia alapjai*, Oriold és Társai, 2024.
8. BOZÓKI (3. vj.), 360.
  9. Jan SMOLEŃSKI: Ágnes Heller: Orbán is a tyrant, *Political Critique*, 2018. augusztus 13., <https://politicalcritique.org/cee/hungary/2018/agnes-heller-orban-is-a-tyrant/>
  10. BODA (5. vj.) 679.
  11. BOZÓKI (3. vj.) 363.
  12. SAJÓ (6. vj.)
  13. *Contributions of Hungarian CSOs to the European Commission's Rule of Law Report*, January 2025, <https://helsinki.hu/en/hungarian-csos-contribute-to-the-european-commissions-2025-rule-of-law-report/>; BOZÓKI András – FLECK Zoltán: *Embedded Autocracy – Hungary in the European Union*, Lexington Books, 2024; SAJÓ András: *Ruling by Cheating – Governance in Illiberal Democracy*, Cambridge University Press, 2021; KIRS Eszter: A Personal Story about the Impact of Anti-NGO Measures Targeting Hungarian Human Rights Defenders, in Tom Gerald DALY – Wojciech SADURSKI (szerk.): *Democracy 2020 – Assessing Constitutional Decay, Breakdown, and Renewal Worldwide*, IACL-AIDC, 2020. <https://www.iacl-democracy-2020.org/ebook>
  14. BENDA (2. vj.); HAVEL (2. vj.)
  15. Aviezer TUCKER– Karel JAKEŠ – Marian KIŠŠ – Ivana KUPCOVÁ – Ivo LOSMAN – David ONDRAČKA – Jan OUTLÝ – Vera STÝSKALÍKOVÁ: From Republican Virtue to Technology of Political Power: Three Episodes of Czech Nonpolitical Politics, *Political Science Quarterly*, 2000/115(3), 421–422.
  16. Piotr SZTOMPKA: The Intangibles and Imponderables of the Transition to Democracy, *Studies in Comparative Communism*, 1991/24(3), 309.
  17. Gideon B. BAKER: *Civil society and democratisation theory: an inter-regional comparison*. PhD thesis, University of Leeds, 1998, 191.; Simone CHAMBERS – Jeffrey KOPSTEIN: Civil Society and the State, In: John S. DRYZEK – Bonnie HONIG – Anne PHILLIPS (szerk.): *The Oxford Handbook of Political Theory*, Oxford Academic, 2008. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199548439.003.0020>
  18. Elżbieta CIŻEWSKA-MARTYŃSKA: The Meaning of the 1980s' Anti-Politics' Legacy within the Contemporary East-Central European Civil Societies, *Intersections. EEJSP*, 2015/3, 38., 52.
  19. TUCKER (15. vj.) 444–445.
  20. HAVEL (2. vj.); BENDA (2. vj.)
  21. KONRÁD György: *Antipolitika – Az autonómia kísértése*, Codex, 1989, 327.
  22. BOZÓKI (4. vj.) 178–180.
  23. Jean L. COHEN– Andrew ARATO: *Civil Society and Political Theory*, MIT Press, 1992, 31–32.
  24. Adam MICHNIK: *Letters From Prison and Other Essays*, University of California Press, 1986, 145–148.
  25. BOZÓKI (4. vj.) 184–185.
  26. BAKER (17. vj.) 166., 180.
  27. Tessa BRANNAN: From 'Antipolitics' to 'Anti-Politics': What Became of East European 'Civil Society'?, *LSE Development Studies Institute Working Paper Series*, 2003/3(41), 11–12; Scott W. DESPOSATO– Cal ZURICH – Jason Y. WU: The participatory legacy of mobilization and repression: evidence from a student movement, *Social Movement Studies*, 2024, online, <https://doi.org/10.1080/14742837.2024.2350589>, 1–5.
  28. Martin PALOUS: Jan Patočka versus Václav Benda, in H. Gordon SKILLING – Paul WILSON (szerk.): *Civic Freedom in Central Europe*, Palgrave Macmillan, 1991.
  29. Martin PALOUS: The Parallel Polis after 12 Years, *Cardozo Studies in Law and Literature*, 1990/2(1), 53–59.
  30. Václav BENDA: Parallel Polis, or An Independent Society in Central and Eastern Europe: An Inquiry, *Social Research*, 1988/55(1–2), 214–222.
  31. PALOUS (29. vj.)
  32. BENDA (30. vj.) 218.
  33. Michal BRON: From 'Parallel Society' to Civil Society: surfacing from authoritarianism, *Journal of Adult and Continuing Education*, 2004/6, 10.
  34. Tanya NAROZHNA: Civil Society in the Post-Communist Context: Linking Theoretical Concept and Social Transformation, *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, 2004/12(2), 296.
  35. PALOUS (29. vj.)
  36. Václav HAVEL: The Power of the Powerless, in John KEANE (szerk.): *The Power of the Powerless. Citizens against the state in central-eastern Europe*, M.E. Sharpe, 1985, 33.
  37. HAVEL (36. vj.) 14–25.
  38. Mary Ann TÉTREAULT: Spheres of liberty, conflict and power: The public lives of private persons, *Citizenship Studies*, 1998/2(2), 277.
  39. Matteo COLOMBI: Civil Society and Art/Theory Producers as Parallel Polis? Reflections on the Challenges of Dissident Culture from 1968 to 1989 and Beyond, *Primerjalna književnost*, 2020/43(3), 34.

40. Isak TRANVIK: Beneath the tip of the iceberg: Havel on small-scalework and “Dissent”, *Constellations*, 2022/29, 85–86.
41. FLECK Zoltán: *Csalók és csalódások. Morális dilemmák az új magyar autokráciában*. Gondolat, 2025, 86.
42. Artpool. n.d. „The Short Story of the Chapel Studio at Balatonboglár.” <https://www.artpool.hu/boglar/short.html>; KLANICZAY Júlia – SASVÁRI Edit (szerk.): *Törvénytelen avantgárd. Galántai György balatonboglári kápolnaműterme 1970–1973*. Artpool–Balassi, 2003, 11–12.
43. Bozóki (4. vj.) 99.
44. Kis János: *Szabadságra ítélve*. Kalligram, 2021, 350.
45. KÖRTVÉLYESI Zsolt: Fear and (Self-)Censorship in Academia, *Verfassungsblog*, 2020. szeptember 16., <https://verfassungsblog.de/fear-and-self-censorship-in-academia/>
46. GERŐ Márton – SUSÁNSZKY Pál: Hallgatói mozgalmak és felsőoktatási politika, *Educatio*, 2014/1, 121–132.
47. K. HORVÁTH Zsolt: *Szűkképzés – Variációk embernevelés és közvetlen demokrácia viszonyára*, Budapesti Metropolitan Egyetem, 2024, 182.; SUSÁNSZKY Pál – GERŐ Márton: A Hallgatói Hálózat mobilizációs jellemzői, in SZABÓ Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók II.: Apátia – radikálizmus – posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében*, Belvedere Meridionale, 2014.
48. KOVÁTS Gergely – RÓNAY Zoltán: *Academic Freedom in Hungary*. Central European University Press, 2021; KOVÁTS Gergely – DERÉNYI András – KECZER Gabriella – RÓNAY Zoltán: The Role of Boards in Hungarian Public Interest Foundation Universities, *Studies in Higher Education*, 2024/49(2), 368–381.
49. UPOR László: *Majdnem lehetetlen – Az SZFE autonómiaharacának története*. Tea Kiadó, 2024.
50. Andrew RYDER: *The Challenge to Academic Freedom in Hungary: A Case Study in Authoritarianism, Culture War and Resistance*, De Gruyter, 2022, 153.
51. UPOR (49. vj.) 305–307.
52. KLANICZAY–SASVÁRI (42. vj.) 20–21.
53. GALÁNTAI György: „Hogyan tudott a művészet az életben elkezdődni? Adalékok a boglári történehez” in KLANICZAY Júlia – SASVÁRI Edit (szerk.): *Törvénytelen avantgárd. Galántai György balatonboglári kápolnaműterme 1970–1973*, Artpool–Balassi, 2003, 57.
54. Alexandra ZONTEA: The Hungarian Student Network: A Counterculture in the Making, in Péter KRASZTEV – Jon VAN TIL (szerk.): *The Hungarian Patient: Social Opposition to an Illiberal Democracy*, CEU Press, 2015, 269.
55. BIRÓ Zsuzsanna Hanna: Interjú a Hallgatói Hálózat egyik aktivistájával, *Educatio*, 2017/26(1), 87–93.
56. KIRS Eszter: Youth resistance movements under the post-2010 Orbán governments in Hungary – The cases of the Student Network and the FreeSZFE movement, in Péter MARTON – Gry THOMASEN – Csaba BÉKÉS – András RÁCZ (szerk.): *The Palgrave Handbook of Non-State Actors in East-West Relations*, Springer International Publishing, 2024, 451–453.
57. KLANICZAY–SASVÁRI (42. vj.) 193–197.
58. KLANICZAY–SASVÁRI (42. vj.) 33.
59. FLECK (41. vj.) 83.
60. SZILÁGYI Sándor (szerk.): *A Hétfői Szabadegyetem és a III/III, Új Mandátum*, 1999, 45.
61. SZILÁGYI (60. vj.) 102–105., 203.
62. Kis János: Gondolatok a közeljövőről, *Beszélő*, 1982/3.
63. ZONTEA (54. vj.); UPOR (49. vj.)
64. SUSÁNSZKY–GERŐ (47. vj.) 143–144.
65. ÉBER Márk: A jéghegy csúcsa – Középosztályi tiltakozások a 2010 utáni Magyarországon globális összefüggésben, a Hallgatói Hálózat példáján, in ANTAL Attila (szerk.): *Mozgalmi társadalom*, Noran Libro, 2018.
66. Bozóki (4. vj.) 106.
67. KIRS Eszter: Történelmi reflexió, mint a fiatalok ellenállásának inspirációs forrása Magyarországon – A FreeSZFE mozgalom kvalitatív vizsgálata, *Fundamentum*, 2023/27(2/3)
68. RYDER (50. vj.) 149.
69. UPOR (49. vj.) 300.
70. BENDA (30. vj.); BRON (33. vj.) 7., 10.
71. HAVEL (36. vj.) 14–25.
72. TÉTREAUULT (38. vj.) 273–289.
73. KLANICZAY–SASVÁRI (42. vj.) 16., 274.
74. SZILÁGYI (60. vj.) 39–42., 103.
75. KLANICZAY–SASVÁRI (42. vj.) 65., 81.; 181–182.; 317–320.
76. SZILÁGYI (60. vj.) 220–221.
77. ESZTERGOMI László: Keserédes barangolás a Balatonnál. Problémák, lehetőségek, *Magyar Hírlap*, 1971. július 18.; HORÁNYI Barna: Törvénytelen úton néhány avantgarde. Bérelt kápolnában – Illegális kiállítások, műsorok, *Somogyi Néplap*, 1971. július 8., SZABÓ László: Happening a kriptában, *Népszabadság*, 1973. december 16.
78. GALÁNTAI (47. vj.) 55.
79. TÓTH Gábor Attila: Constitutional Markers of Authoritarianism, *Hague Journal on the Rule of Law*, 2019/11, 37–61.
80. BÖCSKEI Balázs: A Fidesz ellenség- és identitáskonstruáló populizmusa, *Politikatudományi Szemle*, 2021/30 (4), 61–79.
81. KIRS Eszter: Framing of Hungarian Youth Resistance Movements by Pro-Government Media under the Illiberal Orbán Governments, *Journal of Illiberalism Studies*, 2024/4(3), 99–114.